

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.32>

Д. В. Лісніченко

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ З МЕДІА ТА ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ (OSINT) У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

У статті здійснено комплексне дослідження теоретико-правових та практико-орієнтованих засад використання інформації, отриманої з відкритих джерел (Open Source Intelligence – OSINT), а також матеріалів, поширених засобами масової інформації, у процесі доказування в кримінальному провадженні. Аналіз проводиться з урахуванням безпрецедентних викликів, пов'язаних із триваючою повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, яка суттєво ускладнює можливість застосування традиційних методів збору доказів у зонах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях та в умовах обмеженого доступу слідчих органів до місць вчинення злочинів.

У цьому контексті особливе значення набувають альтернативні джерела доказової інформації – публікації в медіа, відеозаписи очевидців, цифрові зображення, супутникові знімки, результати журналістських розслідувань, інформація з соціальних мереж, блогів тощо. У статті аргументовано, що зазначені категорії джерел, за умови їх ретельної перевірки, верифікації на предмет автентичності та достовірності, а також належної процесуальної легалізації, можуть бути повноцінно інтегровані у процес доказування як докази, що володіють криміналістичною значущістю та високою інформаційною цінністю.

Автор приділяє особливу увагу аналізу норм чинного Кримінального процесуального кодексу України, у якому на сьогодні відсутні спеціальні положення щодо визнання OSINT-матеріалів як окремого виду доказів. Це, у свою чергу, актуалізує потребу в нормативному врегулюванні механізмів їх імплементації до процесуального простору через вже наявні інститути – документи, висновки експертів, протоколи слідчих дій тощо.

Окремо розглянуто позитивний досвід міжнародних недержавних організацій, зокрема таких як Bellingcat, Amnesty International, Human Rights Watch, які активно застосовують OSINT-підходи у розслідуванні воєнних злочинів та масових порушень прав людини. Результати їхньої діяльності доводять, що недержавні суб'єкти можуть виступати ефективними джерелами доказової інформації, здатними доповнювати або ініціювати офіційні кримінальні розслідування.

У підсумку сформульовано висновок про необхідність розроблення та запровадження в національне кримінальне процесуальне законодавство спеціалізованих норм, які б чітко визначали критерії допустимості, порядок фіксації, зберігання та автентифікації OSINT-даних. Зокрема, йдеться про встановлення вимог до підтвердження достовірності джерела інформації, дотримання принципу «ланцюга безперервного володіння» (chain of custody), а також застосування технічних інструментів для захисту від можливих маніпуляцій, фальсифікацій або цифрового втручання.

Ключові слова: OSINT, відкриті джерела, кримінальне провадження, доказування, цифрові докази, журналістське розслідування, воєнні злочини, медіа, засоби масової інформації.

Актуальність теми роботи. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, розпочата

24 лютого 2022 року, характеризується системним та широкомасштабним вчиненням воєнних злочинів та злочинів

проти людяності. Безпрецедентний обсяг цих діянь, а також обмежений доступ до тимчасово окупованих територій та зон активних бойових дій, створюють значні перешкоди для традиційних методів збору доказів та проведення слідчих дій.

У цих виняткових обставинах критично важливого значення набувають альтернативні джерела інформації. Зокрема, дані з відкритих джерел (OSINT – Open Source Intelligence) та матеріали, що поширюються у медіа, журналістські розслідування, відіграють ключову роль у документуванні та фіксації злочинів.

Фотографії, відеозаписи, супутникові знімки та свідчення очевидців, опубліковані у соціальних мережах та засобах масової інформації, стали потужним інструментом для фіксації злочинів у режимі реального часу.

Засоби масової інформації посідають центральне місце у механізмі реалізації основоположних прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, зокрема права на свободу думки й слова, а також права на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Крім того, ЗМІ виступають ключовим інструментом забезпечення реалізації законодавчо закріпленого права на доступ до публічної інформації. У межах кримінального провадження засоби масової інформації виконують важливу функцію у втіленні принципів публічності та гласності, що є невід'ємними складовими демократичної моделі кримінальної юстиції.

Повідомлення, що з'являються у ЗМІ, нерідко стають джерелом первинної інформації щодо наявності ознак кримінальних правопорушень, а також підставою для ініціювання досудового розслідування. У ряді випадків журналісти у процесі проведення власних розслідувань здобувають криміналістично значущу інформацію, яка може становити цінність для слідчих органів і бути використаною в межах кримінального провадження. Таким чином, діяльність журналістів і функціонування ЗМІ відіграють помітну роль у формуванні сучасного інформаційно-правового простору, виявленні фактів суспільно небезпечних діянь і підвищенні рівня правосвідомості громадськості.

Проте, використання цих матеріалів у формальному процесі доказування є складним завданням. Це вимагає розв'язання низки теоретичних та практичних проблем, що стосуються їхнього пошуку, верифікації (встановлення достовірності та автентичності) та процесуальної легалізації (надання їм юридичної сили та допустимості як доказів у судовому процесі). Ефективна інтеграція даних OSINT та медіаматеріалів у систему правосуддя є необхідною для забезпечення відповідальності за вчинені злочини та відновлення справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання інформації від громадських організацій, засобів масової інформації в кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, В. П. Бахін, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Даніель, Є. В. Зозуля, М. В. Салтевський, В. М. Сущенко, В. Ю. Щепітько та інші.

В той же час швидкий розвиток інформаційних технологій, соціальні виклики, еволюція громадянського суспільства та засобів масової інформації, потребує постійного вивчення та вдосконалення механізмів використання інформації з медіа, та недержавних організацій при розслідуванні кримінальних проваджень.

Метою статті є комплексний аналіз проблем та перспектив використання даних з медіа та відкритих джерел у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Проблематика цифрових доказів активно досліджується в українській та зарубіжній правовій науці. Водночас специфіка використання саме OSINT-даних у провадженнях щодо воєнних злочинів є відносно новою сферою досліджень. Вагомий внесок у розвиток методології OSINT-розслідувань зробили такі міжнародні організації, як Bellingcat, та ініціативи на кшталт Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations.

Однак питання імплементації цих методик у національну кримінально-процесуальну доктрину та практику залишається недостатньо вивченим.

Сучасний світ перебуває на порозі докорінної трансформації інформацій-

ного простору, яка за своїм масштабом та впливом на суспільство може бути зіставлена з фундаментальними соціоісторичними революціями. Цей процес зумовлює тектонічні зсуви у соціальній структурі, що переформатовують парадигми доступу до інформації та, як наслідок, механізми здійснення аналітичної діяльності та проведення розслідувань.

Ключовою ознакою цих змін є фундаментальна зміна парадигми доступу до інформації. Процеси демократизації та інформатизації суспільства призвели до безпрецедентного розширення інформаційного поля. Це виявляється у зростаючій доступності відкритих реєстрів, баз даних та архівів, які раніше були обмеженими або виключно державними ресурсами. Завдяки технологічному прогресу та глобальній цифровізації, величезні масиви даних стали доступними для широкого кола суб'єктів, що сприяє формуванню більш відкритого та прозорого інформаційного середовища.

Найважливішим наслідком цієї трансформації є ерозія монополії держави на аналітичну діяльність та проведення розслідувань. Історично, держава володіла майже ексклюзивним доступом до значного обсягу особистої, конфіденційної та стратегічно важливої інформації, надаючи її лише своїм уповноваженим представникам. Ця монополія на інформацію була основою її домінуючої ролі у формуванні суспільної думки, здійсненні контролю та проведенні розслідувань.

Проте, з розвитком науково-технічного прогресу та становленням інформаційного суспільства, у вільному доступі з'явилися колосальні масиви даних. Ці дані, зібрані з різних джерел, включаючи публічні реєстри, наукові публікації, корпоративні звіти, соціальні мережі та геопросторові дані, тепер можуть слугувати основою для глибокої аналітичної діяльності будь-якої зацікавленої особи, незалежно від її зв'язку з державними інституціями.

Хоча інститут приватних детективів існував і раніше, їхня діяльність значною мірою базувалася на неформальних зв'язках з колишніми співробітниками правоохоронних органів та обмеженому доступі до державної інформації. Сучасний етап

відрізняється становленням якісно нового, незалежного елементу громадянського суспільства. Цей елемент, представлений широким спектром недержавних організацій, журналістів-розслідувачів, аналітичних центрів та активістів, відіграє роль своєрідного наглядача (watchdog) за діяльністю влади.

Їхня здатність до самостійного збору, обробки та аналізу інформації, зокрема з використанням методологій Open Source Intelligence (OSINT), дозволяє їм виявляти факти корупції, порушень прав людини, неправомірних дій та інших зловживань, як всередині національних кордонів, так і на міжнародному рівні. Таким чином, відбувається демократизація контролю над владою, що сприяє підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності державного управління. Ця трансформація є критично важливою для розвитку громадянського суспільства та становлення зрілих демократичних інститутів.

Недержавні структури, що здійснюють розслідування злочинів, можуть виконувати важливу роль у забезпеченні правосуддя та обліку злочинів. Деякі світові приклади недержавних структур, що здійснюють розслідування злочинів, включають такі організації:

1. Міжнародний кримінальний суд (МКС): Це міжнародний суд, що має компетенцію розглядати тяжкі злочини, такі як воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини агресії. МКС має незалежний статус і розслідує злочини незалежно від державних структур [7].

2. Human Rights Watch (HRW): Ця недержавна організація з прав людини займається документуванням порушень прав людини по всьому світу, включаючи злочини. HRW проводить розслідування, збирає свідчення та докази, щоб привернути увагу до порушень та сприяти їх зупиненню [2].

3. Amnesty International: Ця міжнародна недержавна організація також займається документуванням злочинів і порушень прав людини. Вона веде розслідування, збирає свідчення, публікує звіти та звертається до урядів та міжнародних організацій з вимогою забезпечення справедливості [1].

4. International Crisis Group (ICG): Ця недержавна організація спеціалізується на аналізі конфліктів та розробці політичних рішень. ICG веде дослідження і розслідування злочинів, що відбуваються в контексті конфліктів, з метою забезпечення миру та безпеки [3].

5. Багато місцевих та національних громадських організацій, журналістських розслідувань та некомерційних медіа також здійснюють розслідування злочинів, особливо в ситуаціях, де державні структури не забезпечують належного обліку злочинів або не можуть гарантувати незалежне розслідування.

Важливо відзначити, що діяльність недержавних структур у сфері розслідування злочинів може мати різні правові обмеження і вимоги, залежно від країни та їх правової системи. Однак їхні зусилля можуть сприяти прозорості, привертанню уваги до порушень і тиску на відповідальні структури для забезпечення справедливості та покарання винних.

Журналістське розслідування є значущим і поширеним жанром журналістської творчості, що відіграє важливу роль у системі суспільного контролю. Прикметно, що значна частина таких матеріалів спрямована на викриття та висвітлення ознак кримінально караних діянь. Цей аспект зумовлює тісний взаємозв'язок журналістики з правовою сферою, зокрема з криміналістикою та кримінальним процесуальним правом.

В. М. Сущенко, аналізуючи діяльність з поширення специфічної інформації на перетині цих дисциплін, визначає журналістське розслідування як професійну діяльність журналіста (кореспондента), що здійснюється за дорученням засобів масової інформації або з власної ініціативи. Ця діяльність передбачає цілеспрямований збір інформації щодо конкретної події, пов'язаної з протиправною поведінкою окремих осіб, а також умов, обставин, учасників та свідків такої поведінки. Ключовими принципами цієї діяльності є дотримання чинного законодавства України та норм професійної журналістської етики.

Метою журналістського розслідування є своєчасне та добросовісне інформування суспільства, а також надання інформацій-

ної допомоги органам досудового слідства у розслідуванні відповідної події. Кінцевою метою такої взаємодії є публічний захист конституційних прав та інтересів людини і громадянина [8].

Таким чином, журналістське розслідування, виступає не лише як інструмент медійної діяльності, а й як важливий елемент громадського контролю, що сприяє встановленню справедливості та підтримці правопорядку шляхом виявлення та публічного оприлюднення фактів, що мають ознаки кримінальних правопорушень.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, зокрема М. С. Городецькою, що для ініціювання кримінального провадження достатнім є мінімальний поріг обґрунтованості – первинна (або фактична) підозра щодо ймовірного вчинення кримінального правопорушення. Такий рівень підозри, як правило, ґрунтується на наявності ознак, які лише свідчать про можливість протиправної [4].

Відповідно до ч.1 статті 214 КПК підставою для внесення відомостей до ЄРДР серед інших є самостійне виявлення ознак уповноваженою особою [6].

Тобто інформацію ЗМІ про ознаки кримінального правопорушення уповноважені особи можуть отримати під час ознайомлення з відповідними публікаціями чи внаслідок звернення журналістів до правоохоронців із повідомленнями про виявлені ними факти вчинення кримінально караних діянь [5].

Головним викликом для використання OSINT-даних під час досудового розслідування та суді є доведення їхньої надійності. Цифрова інформація вразлива до маніпуляцій, підробок (deepfakes) та дезінформації. Тому кожен матеріал потребує ретельної перевірки, яка зазвичай включає три основні етапи:

- верифікація джерела;
- верифікація місця (геолокація);
- верифікація часу (хронолокація).

Ще однією проблемою є забезпечення «ланцюга безперервного володіння» (chain of custody). Органам досудового розслідування необхідно довести, що файл, представлений у суді, є тим самим файлом, що був виявлений у відкритому

джерелі, і що до нього не вносилися зміни. Для цього використовуються криптографічні методи, зокрема хешування файлів (створення унікального цифрового відбитка, напр., SHA-256), що дозволяє зафіксувати його стан на момент виявлення.

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремого виду доказів як «дані з відкритих джерел». Тому їх процесуальна легалізація відбувається через існуючі інститути:

– Як документ (§ 2 ст. 99 КПК України): Матеріал може бути визнаний документом, якщо він містить зафіксовані відомості. На практиці це оформлюється протоколом огляду вебсайту/сторінки в соціальній мережі, до якого долучаються роздруковки, скріншоти або файли, збережені на оптичний диск [6].

– Як частина висновку експерта: Судово-технічна експертиза може дослідити відеофайл на предмет монтажу, а портретна експертиза – ідентифікувати особу.

Висновки. Використання даних з відкритих джерел та матеріалів засобів масової інформації в умовах збройного конфлікту набуває особливої актуальності як альтернативне джерело доказової інформації, що дозволяє частково компенсувати обмеження доступу до традиційних слідчих інструментів на тимчасово окупованих територіях. Особливої уваги потребує вдосконалення процедурної легалізації таких матеріалів у рамках чинного кримінального процесуального законодавства. Доцільним видається нормативне закріплення окремих положень щодо специфіки збору, верифікації та документування інформації з відкритих джерел, а також встановлення процесуальних гарантій збереження її цілісності та «ланцюга безперервного володіння».

Водночас журналістські розслідування та діяльність недержавних організацій виступають важливими суб'єктами у виявленні суспільно небезпечних діянь та забезпеченні публічного контролю за

діяльністю органів влади. Їх інтеграція в доказовий процес має відбуватись на основі збалансованого підходу, що забезпечує з одного боку – дотримання прав людини, з іншого – ефективність кримінального переслідування.

Таким чином, розвиток нормативної та методичної бази щодо використання OSINT-інформації у кримінальному процесі є необхідною умовою зміцнення принципів відкритості, підзвітності та верховенства права у сфері кримінальної юстиції

Список використаної літератури:

1. Amnesty International URL: <https://www.amnesty.org/en/>
2. Human Rights Watch (HRW) URL: <https://www.hrw.org/>
3. International Crisis Group (ICG) URL: <https://www.crisisgroup.org/>
4. Городецька, М. С. (2021). Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні [Application of evidence standards in criminal proceedings]. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 2(2), 67–74.
5. Коваленко А.В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. № 2(38). URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/article/view/186>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. №4651-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
7. Міжнародний кримінальний суд (МКС) URL: <https://www.icc-cpi.int/>
8. Сущенко В. М. (2011). Журналістське розслідування правопорушень: загальна характеристика та поняття з точки зору правознавства. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 116. 26–29. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2614/Sushchenko_Zhurnalistske_rozsliduvannia_prapoporushen.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lisnichenko D. Use of media and open source (osint) data in the process of evidence in criminal proceedings

The article presents a comprehensive study of the theoretical, legal and practice-oriented principles of using information obtained from open sources (Open Source Intelligence – OSINT), as well as materials disseminated by the media, in the process of providing evidence in criminal proceedings. The analysis is carried out taking into account the unprecedented challenges associated with the ongoing full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which significantly complicates the possibility of using traditional methods of collecting evidence in combat zones, in temporarily occupied territories and in conditions of limited access of investigative bodies to crime scenes. In this context, alternative sources of evidentiary information are of particular importance – publications in the media, eyewitness videos, digital images, satellite images, results of journalistic investigations, information from social networks, blogs, etc. The article argues that the specified categories of sources, subject to their thorough verification, verification for authenticity and reliability, as well as proper procedural legalization, can be fully integrated into the process of proving as evidence that has forensic significance and high information value.

The author pays special attention to the analysis of the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, which currently lacks special provisions on the recognition of OSINT materials as a separate type of evidence. This, in turn, actualizes the need for regulatory regulation of the mechanisms for their implementation in the procedural space through existing institutions - documents, expert opinions, protocols of investigative actions, etc.

The positive experience of international non-governmental organizations, in particular such as Bellingcat, Amnesty International, Human Rights Watch, which actively apply OSINT approaches in the investigation of war crimes and mass violations of human rights, is separately considered. The results of their activities prove that non-state actors can act as effective sources of evidentiary information, capable of supplementing or initiating official criminal investigations.

As a result, a conclusion was formulated on the need to develop and introduce specialized norms into national criminal procedural legislation that would clearly define the criteria for admissibility, the procedure for recording, storing and authenticating OSINT data. In particular, this concerns the establishment of requirements for confirming the reliability of the source of information, compliance with the principle of «chain of custody», as well as the use of technical tools to protect against possible manipulation, falsification or digital interference.

Key words: OSINT, open sources, criminal proceedings, evidence, digital evidence, journalistic investigation, war crimes, media, mass media.